

HUVAYDONING “ROHATI DIL” DOSTONI VA UNING BADIY, G‘OYAVIY XUSUSIYATLARI

Akramova Mushtariybonu Nazirjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

filologiya fakulteti

o'zbek tili yo'nalishi

3-bosqich talabasi

Annontatsiya: Maqolada Xo‘janazar Huvaydoning “Rohati dil” dostonidagi badiiy-g‘oyaviy xususiyatlar, yozilish maqsadi va tarbiyaviy ahamiyati haqida bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: Rohati dil, hikoyat, rivoyat, g‘azal, misra, she‘riy san‘atlar, nazm, din, iymon, jannat, tamug‘, takrir, talmeh, istiyora, ijodiy meros.

XVIII asr o‘zbek adabiyotining yetuk vakili Xo‘janazar Huvaydo O‘zining yaratgan g‘azallari va dostonlari bilan adabiyotimiz xazinasiga sezilarli darajada hissa qo‘sha oldi. Uning “Rohati dil” dostoni o‘zining syujeti va obrazlar tizimi bilan boshqa asarlaridan ajralib turadi. Quyida ushbu dostonning badiiy xususiyatlari tadqiq qilinadi. “Rohati dil” dostoniga kirgan hikoyat va rivoyatlarning asosiy yo‘nalishi islom dinining qisqacha bo‘lsa-da, tarixiga murojaat etish va islom dini asoslarini bayon qiluvchi rivoyatlar, diniy-ahloqiy hikoyatlar orqali o‘quvchi ongi va uning tashqi va ichki dunyosini islom ma‘naviyati bilan boyitishga qaratilgandir. “Rohati dil” ko‘p asrlik adabiyotimizda mavjud bo‘lgan din tarixini adabiy vositalar orqali o‘rganishga qaratilgan asardir. Afsuski, zamonaning zayli bilan bu doston o‘z vaqtida nashr qilinmay kelingan. Vaholangki, bu kitobda insonning falsafiy dunyoqarashi, yaratuvchiga bo‘lgan eng nozik dil tuyg‘ulari, qolaversa, iymondagi sobitlik, toatibodat, halollik, rostgo‘ylik, poklik kabi har bir musulmon farzandi bilishi ham farz, ham qarz bo‘lgan eng yaxshi insoniy xislatlar kuylangan. Asar ma‘lum bir syujet chizig‘iga ega emas, rivoyat, hikoyat va bayonlardan tashkil topgan, asar so‘ngida g‘azallar ham mavjud. “Rohati dil” dayigirmagayaqin hikoyat va o‘nga yaqin bayon va rivoyatlar bo‘lib asarning umumiy hajmi 4525 misradan iborat.

U hazaji muassasasi mahzuf vaznida yozilgan. Huvaydo asarning yozilish maqsadi haqida “Bayoni Hasan va Husayn raziyallohu anho” qismida ushbu misralarni yozgan:

Bo‘lib bu so‘z nogoh ko‘nglimga ma’qul

Tani xashmgin aningdek ayladi havl

Ko‘ngulda ildam ushbu bahona

Dedim bo‘lg‘ay bu maktubim nishona

Ki mandin qolsa dedim yodgore

Kitobim ketsa har shahri diyore

O‘qub shoyad eranlar shod bo‘lg‘ay

Duoda ruhi pokimyod qilg‘ay.

Ya’ni kitobim mendan yodgor qolsin, uni ko‘p insonlar o‘qisin va haqqimga duo qilsin. Doston an’anaviy tarzda Allohga hamd, payg‘ambar va chohoriyorlarga nat bilan boshlangan. “Rohati dil”da boshqa asarlarda uchramaydigan Alining o‘g‘illar Hasan va Husayn haqida bayonni ham uchratishimiz mumkin. Asarni 30 bobdan iborat bo‘lib, mazmuniy jihatdan olti qismga ajratib o‘rganishimiz maqsadga muvofiqdir:

1. Ollohga hamd qismi,
2. Payg‘ambarga nat qismi,
3. Chohoriyorlar ta’rifi qismi,
4. Bayoni Hasan va Husayn raziyallohu anho qismi,
5. Asosiy qism,
6. Xotima.

1. Ollohg'a hamd qismida Yaratgan payg'ambarlarga bergan mo'zjalariga ishora tarzida bitilgan baytlardan Huvaydoning chuqur diniy bilimga ega va mahoratli shoir ekanining guvohi bo'lishimiz mumkin.

2. Payg'ambarga nat qismida Rasululloh va Jabroil alayhissalom hikoyati mavjud.

3. Chohoriyorlarga bayoni qismida Abu Bakr Siddiq, Umar ibni Hattob, Usmon ibni Affon, Ali ibni Abu Tolib haqida bayon qilingan.

4. Bayoni Hasan va Husayn raziyallohu anho qismida dunyoning o'tkinchiligi alohida ta'kidlanadi.

5. Asosiy qism beshinchi bobdan boshlanadi. Bunda muallif va asar haqida ma'lumot berilgan.

Kitobimning otidir "Rohati dil",

Erur har bir so'zi tanbehi g'ofil,

O'qub yod aylangiz Ollohu Akbar,

Duo aylab deyingiz, ey birodar.

Duodin o'zga sizlarga so'zim yo'q,

Bu dunyoda so'zim qolg'ay, o'zim yo'q.

Kaminaning oti Xo'ja Nazardur,

Otasining oti G'oyibnazardur....

Ba'zi manbalarda asar dastlab forsiy tilda yozilgani so'ng muallif uni turkiyda yozgani haqida ma'lumotlar bor. Asosiy qismimizda bir qancha hikoyat, bayonva rivoyatlar mavjud. Ular ma'no jihatidan bog'liq holda, to'g'ri tartibda joylashtirilgan. Asardagi eng muhim hikoyatlardan biri Ibrohim bin Adham rahmatullohi alayh hisoblanadi. Hikoyada Balx shohining qizi bir kun kasal bo'lib vafot etadi, uni qabristonga dafn qilishadi, o'sha tun qabristondan o'tayotgan Adham kimdir faryod qilayotganini eshitib nima gunohsababidan azoblanayotganini so'raydi, qabr

malikaniki va u tirik edi, Adham uni qutqaradi va ular turmush qurib Ibrohim Adham deb ism qo'yadilar. Yillar o'tib malika enagasi Ibrohimni ko'rib malikaga o'xshatadi, unga hadyalar berib saroyga olib boradi shu tariqa sir fosh bo'ladi. Balx shohi vafotidan so'ng Ibrahim Adham shoh bo'ladi. U adolatli shoh bo'ladi, ammo vaqt o'tibtaxtdan voz kechib darveshlikni tanlaydi. Har qadamda ikki rakat namoz o'qib hajga boradi, borganda esa Ka'ba joyida bo'lmaydi, u Robiya ismli ayol yoniga ketgan bo'ladi. Bundanhayron Ibrohim Adham o'sha ayol yoniga borib sababini so'raganda ayol bir chanqagan itga suv berganini aytadi. Qissadan hissa shuki, avvalo niyyat go'zal bo'lishi, amallar qalbga ham jo bo'lganda mukammal hisoblanishi nazarda tutilgan.

Asardagi "Dar bayoni asmoi jahannam" bayonida Huvaydo jahannamning yettita darvozasi va undan kimlar kirishi haqida yozgan. 1-Hoviya darvozasi bo'lib, uning nomi Qur'oni Karimda keltirilgan. 2-jahim darvozasi bo'lib, undan zinokorlar, imomiga hiyonat qiladiganlar, yog'onchi va chaqimchilar tushadi. 3-saqar bo'lib, unga zolimlar, poraxo'r qozilar, harom mol yegan va beamallartushadi. 4-luzo bo'lib unga shaytonga hamroh insonlar tushadi. 5-Sa'ir bo'lib unga bo'za(alkogol) ichgan, foizga pul ogan, tarozidan urib qoladigan odamlar tushadi. 6-xatma bo'lib unga Qur'onni noto'g'ri talqin qilganlar, hadislar ma'nosini o'zgartirib aytganlar tushadi. 7-nor bo'lib unga qo'shniga ozor berganlar, benamozlar tushadi deya bayon qilgan.

"Rohati dil"da 6ta g'azal ham mavjud bo'lib ularning eng kichigining hajmi 3 bayt va eng kattasining hajmi 16 baytni tashkil qiladi.

Asosiy qismda yana jannat, do'zax, qo'shni haqqi, zino, namoz, benamozlar, yolg'on,g'iybat kabi qator masalalarning bayoni ta'sirli va tushunarli tarzda berilgan.

Xotimada Huvaydo Yaratganga murojaat qilib gunohlarini kechirishidoim to'g'ri yo'lda qoyim bo'lishini, turli yomonliklardan asrashini so'raydi.

Shuni xolosa qilib aytishimiz mumkinki, asar bugungi kunda ham o'z qiymatini yo'qotmagan o'zbek adabiyoti durdonalaridan biridir. Dostonni o'qigan har bir inson misralardagi nafislik, barcha hikoyalar bir-biriga uyg'unligi va sharqona uslubdan zavqlanadi. Huvaydo ijodida, xususan, "Rohati dil" asarida Alisher Navoiy ijodining

ta'sirini sezishimiz mumkin. Asarni tuzilishi jihatidan "Hayrat ul-abror" dostoniga o'xshatish mumkin. Asardagi har bir hikoyani alohida mazmun va g'oyasi bo'lgan asar sifatida olishimiz mumkin. Dostonning g'oyalaridan biri yetuk insonni tarbiyalashdir. "Rohati dil" biz uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan ijodiy me'rosdir. Uni ko'proq insonlar o'qishi, ayniqsa yoshlarimiz o'qib o'z ichki dunyosiga nazar tashlashini ta'minlash ularning yetuk shaxs bo'lishlariga ko'maklashadi. Asarning bugungi kundagi ahamiyati yana shulardan iboratki o'zligini anglashiga va ruhiyati pok insonlar bo'lishiga katta yordam beradi. 21-asr texnika-texnologiya rivojlangan, insoniyat asosiy vaqtini virtual olamda o'tkazayotgan va o'rtadagi mehr-oqibat biroz ko'tarilgan davr desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xo'janazar Huvaydo "Rohati dil" Toshkent; 1994-yil " Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi" nashriyoti
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 2-t. M.: 1981.
3. Nazarov, B. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
4. Karimov, B. Huvaydo ijodi va uning tasavvufiy qarashlari. – Toshkent: Fan, 2001.
5. Qur'oni Karim. – Tarjima va izohlar bilan. – Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2016.